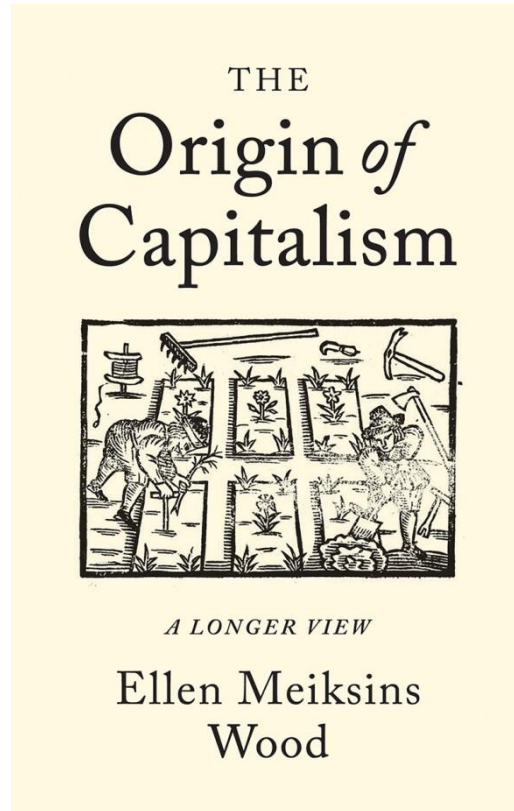

Ellen Meiksins Wood

Kapitalismens ursprung

Ett längre perspektiv

Innehåll

Marxistarkivets introduktion	1
Inledning.....	3
Sammanfattning	7

Marxistarkivets introduktion

Ellen Meiksins Wood

Den amerikansk-kanadensiska marxistiska historikern och statsvetaren Ellen Meiksins Wood (1942-2016) var en aktiv författare och debattör som givit viktiga bidrag till förståelsen av den historiska materialismen, kapitalismens uppkomst, den moderna kapitalismen och viktiga stridsfrågor inom vänstern.

En bok som tidigt gjorde betydande avtryck är *The Retreat from Class* (1986), där hon hävdade att socialismen utan organisk koppling till de arbetandes behov och strävanden skulle bli roderlös, en dröm utan någon agent som kunde förverkliga den. I boken polemiserar hon kraftfullt mot nyomodigheter som "post-marxism", post-modernism och vänsterpopulism. Större delen av boken finns i svensk översättning på marxistarkivet (se [Övergivandet av klassbegreppet. En ny "sann" marxism](#)).

I *Democracy Against Capitalism* (1995) studerade Ellen Meiksins Wood [MW] konflikten mellan kapitalism och demokrati. Hon skrev där att kapitalismen genom att överlåta frågor om egendom, ägande och arbete till den privata sektorn hade inskränkt demokratins ursprungliga betydelse.

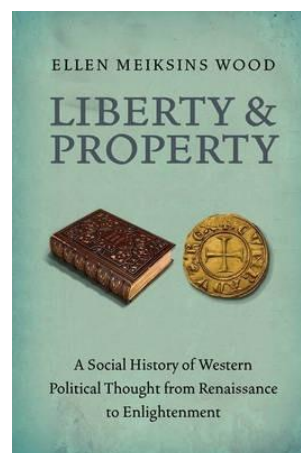
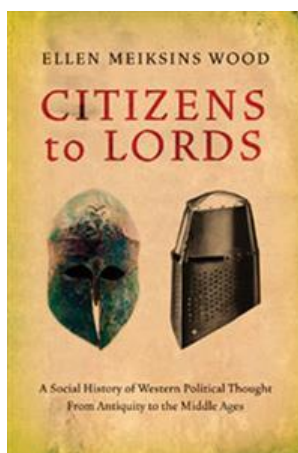
I *The Origin of Capitalism* [Kapitalismens ursprung] (1999), som vi återger i utdrag nedan, avvisade hon den tidigare vedertagna uppfattningen om kapitalismens uppkomst som följden av expanderande marknader och handel:

Det var inte köpmän eller manufaktur som låg bakom den process som drev på kapitalismens tidiga utveckling. Omvandlingen av egendomsförhållandena var fast rotade på landsbygden och omvandlingen av handel och industri i England var mer följden av än orsaken till övergången till kapitalism i England.

Avgörande var händelser på landsbygden, såsom den s k enclosure-rörelsen i Storbritannien, grovt räknat från 1450 till 1800, då folk drevs bort från sina jordar. MW ansåg att kapitalismen uppstått under unika omständigheter i jordbrukssamhället. I stället för frihet ledde kapitalismens uppkomst till en ny form av slaveri, som hon kallade "marknadsberoende". Efter att ha berövat jordbrukarna jord tvingade den framväxande kapitalismen dem ut på arbetsmarknaden och gav dem inget annat val än att sälja sin arbetskraft om de ville överleva.

Ellen Meiksins Woods synsätt brukar benämnas "politisk marxism" och även om hon själv hade invändningar mot begreppet är det sant att hon lade större vikt vid sociala och politiska konflikter än många andra marxistiska historiker.

Andra böcker av Meiksins Wood: *The Pristine Culture of Capitalism* (1992), *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism* (1995), *Peasant-Citizen and Slave* (1997), *Empire of Capital* (2003), *Citizens to Lords: A Social History of Western Political Thought from Antiquity to the Middle Ages* (Verso, 2008) och *Liberty & Property: A Social History of Western Political Thought from Renaissance to Enlightenment* (Verso, 2012).

Mellan 1984 och 1993 ingick MW i redaktionen för *New Left Review*. 1997-2000 var hon redaktör för *Monthly Review*, tillsammans med Paul Sweezy och Harry Magdoff.

Om boken "Kapitalismens ursprung"

Förutom en **Inledning** och en avslutande **Sammanfattning** består boken av tre delar:

I **Del 1**, med rubriken "Övergångens historier", redogör MW för äldre teorier om kapitalismens framväxt. Utgångspunkten är borgerliga nationalekonomer och historiker som Adam Smith, Max Weber, Fernand Braudel och Henri Pirenne, vilka menade att kapitalismen uppstod ur handeln och urbaniseringen, dvs att kapitalismens framväxt var knuten till städerna. Även Marx och andra efter honom var i grunden överens om detta, även om de skilde sig i detaljer.

MW redovisar också den viktiga debatt mellan marxister som utgick från de uppfattningar som britten Maurice Dobb framfört i sin bok *Studier i kapitalismens utveckling* (1946). I denna debatt deltog ett stort antal marxister (bland dem amerikanen Paul Sweezy, briterne Rodney Hilton och Erik Hobsbawm, fransmannen Georges Lefebvre, italienaren Giuliano Procacci och japanen Kohachiro Takahashi).*

I denna del redovisas även den s k *Brennerdebatten*, som följde efter det att den amerikanske historieprofessorn Robert Brenner 1976 hade publicerat en artikel om övergången från feodalism till kapitalism, där han ifrågasatte de gamla teorierna. Denna artikel och artiklar från den efterföljande debatten gavs senare ut i bokform under titeln *Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe* (1976).** Brenners idéer fungerade som inspirationskälla för MW.

I resten av boken utvecklar MW sin teori om hur kapitalismen växte fram.

I **Del 2**, med rubriken "Kapitalismens ursprung", kritiserar de teorier enligt vilka kapitalismen naturligt uppstod ur handeln i städerna, dvs att övergången från feodalismen var nästan oundviklig. MW menar att det faktum att statsbildningar som det medeltida Florens hade omfattande handel, utan att någon kapitalism växte fram, visar att handeln och urbaniseringen inte kan förklara kapitalismens uppkomst. MW anser i stället att kapitalismen frambringades av *unika* förhållandena i det sena medeltida och tidigt moderna engelska *jordbrukssamhället*, dvs att kapitalismen hade ett *agrart* ursprung.

I **Del 3**, med rubriken "Jordbrukskapitalism och därefter", redogör MW för jordbrukskapitalismens "guldålder", hur industrikapitalismen växte fram, uppkomsten av den kapitalistiska imperialismen, kapitalismens relationer till nationalstaten m m.

Nedan återges i svensk översättning bokens **Inledning** och **Sammanfattning**. De räcker givetvis inte för att göra boken rättvisa, men ger en inblick i vad den handlar om och författarens viktigaste slutsatser.

Eventuellt kommer vi att försöka få hela denna viktiga bok översatt och även ge ut den i bokform.

Lästips

Se även [Demokrati eller kapitalism? En introduktion till Ellen Meiksins Woods tänkande](#) av Carl Wilén.

Martin F (januari 2020)

* För utdrag ur denna debatt, se [Studier i kapitalismens utveckling](#) av Maurice Dobb och [Paul Sweezy vs Maurice Dobb: Debatt om övergången från feodalism till kapitalism](#)

** Finns i svensk översättning: *Klasstrider och ekonomisk utveckling under feodalismen* (1979)

Inledning

”Kommunismens sammanbrott” från slutet av 1980-talet och in på 1990-talet tycktes bekräfta vad många redan länge ansett, att kapitalism är mänsklighetens naturliga tillstånd, att den svarar mot naturlagar och grundläggande mänskliga preferenser och att alla avsteg från dessa naturlagar är dömda att misslyckas.

Det finns givetvis många skäl att idag ifrågasätta det kapitalistiska segertåg som följde i kölvattnet på detta sammanbrott. Samtidigt som jag arbetade med inledningen till första upplagan av denna bok hade världen ännu inte rest sig efter asienkrisen. I dag håller dagspressens ekonomisidor oroligt utkik efter tecken på recession i USA, och de upptäcker på nytt de gamla kapitalistiska cykler, som de försäkrat oss tillhörde en förgången tid. Tiden mellan dessa båda händelser har i olika delar av världen präglats av en rad dramatiska protester, som med stolthet betecknar sig som ”antikapitalistiska” och även om många av deltagarna verkar benägna att skilja ”globaliseringens” och ”nyliberalisms” dåliga sidor från kapitalismens verkliga inneboende väsen, tvekar de inte när det gäller konflikten mellan vad folket behöver och kraven på profit, som kommer till uttryck i allt från den växande klyftan mellan rika och fattiga till den växande miljöförstörelsen.

Hittills har kapitalismen alltid rest sig ur sina återkommande kriser, men den har alltid lagt grunden till nya och rentav värre kriser. Oavsett vilka medel man använt för att begränsa eller avhjälpa skadeverkningarna har lika många miljoner ofta blivit lidande av såväl medicinen som av själva sjukdomen.

Det kapitalistiska systemets alltmer uppenbara svagheter och motsättningar kan kanske till sist övertyga också några av dess mest okritiska anhängare om att ett alternativ måste hittas. Men övertygelsen att det inte finns och inte kan finnas något alternativ är mycket djupt rotad, i synnerhet i västlig kultur. Denna övertygelse får stöd inte bara i de mest flagranta uttryck för kapitalistisk ideologi, utan också i några av våra mest omhuldade och icke ifrågasatta uppfattningar om historien – inte bara kapitalismens historia utan historien i allmänhet. Det är som om kapitalismen alltid varit historiska rörelsers mål och att historiens rörelse redan från början dessutom haft kapitalistiska ”rörelselagar” som drivkraft.

Cirkelresonemang

Kapitalismen är ett system där varor och tjänster hela vägen ner till livets nödtröft tillverkas i vinstsyfte, där också mänsklig arbetskraft är en vara till försäljning på marknaden, och där alla ekonomiska aktörer är beroende av marknaden. Detta gäller inte bara arbetare som tvingas sälja sin arbetskraft i utbyte mot lön, det gäller också kapitalister, som är beroende av marknaden för att kunna köpa det som ska användas i produktionen, bl. a. arbetskraft, och sälja produkten för profit. Kapitalismen skiljer sig från andra samhällssystem eftersom producenterna är beroende av marknaden för att få tillgång till produktionsmedlen (i motsats till exempelvis bönderna som har direkt, icke marknadsmässigt, ägande av jorden), medan expropriatorerna inte kan använda ”utomekonomiska” krafter via direkt tvång – som den militära, politiska och juridiska makt som gav feodalherrarna möjlighet att utvinna merarbete av bönderna – utan måste förlita sig på marknadens rent ”ekonomiska” mekanismer. Detta speciella system av marknadsberoende innebär att konkurrenskrav och vinstmaximering utgör de grundläggande villkoren. På grund av dessa regler är kapitalismen ett system som helt och hållet tvingas förbättra arbetsproduktiviteten med hjälp av tekniska medel. Framför allt är det ett system där huvuddelen av det samhälleliga arbetet utförs av egendomslösa arbetare, som är tvungna att sälja sin arbetskraft i utbyte mot lön för att kunna få tillgång till medel både för livsuppehälle och för själva arbetet. Under arbetet med att tillgodose samhällets behov och önskemål skapar arbetarna samtidigt och oskiljaktigt profit åt dem som köper deras arbetskraft. I själva verket är tillverkningen av varor och tjänster underordnad produktionen av kapital och kapitalistisk profit; med andra ord är det grundläggande målet för det kapitalistiska systemet kapitalets produktion och självexpansion.

Detta specifika sätt att svara för mänsklighetens materiella behov som skiljer sig så tydligt från tidigare sätt att organisera materiellt liv och samhällelig reproduktion har existerat under mycket kort tid, knappt en bråkdel av mänsklighetens existens på jorden. Inte ens de som envisats mest med att framhålla systemets rötter i människans natur och dess naturliga samband med uråldrig mänsklig verksamhet skulle påstå att det *verkligt* existerade före tidig modern tid, och då bara i Västeuropa. De kan hitta bitar av det tidigare, eller upptäcka spår av det under medeltiden som ett annalkande hot mot en feodalism på nedgång men fortfarande klavbunden av feodala restriktioner, eller så kan de säga att det började med handelns expansion eller med upptäcktsresorna – t ex med Columbus resor i slutet av 1400-talet. En del skulle kunna beteckna dessa tidigare former som ”proto-kapitalism”, men få skulle hävda att det kapitalistiska systemet existerade på allvar före 1500- och 1600-talet, och en del skulle förlägga det så sent som till 1700-talet, eller kanske 1800-talet, när det mognade till sin industriella form.

Paradoxalt nog har ändå de historiska redogörelserna för hur systemet uppstod vanligen beskrivit det som ett naturligt förverkligande av ständigt närvarande tendenser. Alltsedan historiker för första gången började förklara kapitalismens framträdande har det knappast funnits någon förklaring som inte börjat med att förutsätta just det som ska förklaras. Nästan undantagslöst har skildringar av kapitalismens ursprung i grunden varit cirkelresonemang: man har utgått från att kapitalismen redan existerat för att kunna förklara dess uppkomst. För att förklara kapitalismens utpräglade inriktning mot profitmaximering har man förutsatt existensen av en till sitt väsen profitmaximerande rationalitet. För att förklara kapitalismens drivkraft att med tekniska medel förbättra arbetsproduktiviteten har man förutsatt kontinuerliga, närmast naturliga, steg mot teknologisk förbättring av arbetsproduktiviteten.

Dessa förklaringar, som förutsätter det som ska bevisas, har sitt ursprung i klassisk politisk ekonomi och Upplysningstidens framstegssyn. Tillsammans ger de en bild av historisk utveckling, där kapitalismens framträdande och färd mot mognad redan är förutskickad i de tidigaste uttrycken för mänsklig rationalitet, i de teknologiska framsteg som inleddes när *Homo sapiens* först började hantera verktyg och de byteshandlingar som mänskliga varelser ägnat sig åt sedan urminnes tider. Historiens färd till denna slutdestination, till ett ”kommersiellt samhälle” eller kapitalism, har förvisso varit lång och mödosam och många hinder har funnits på vägen. Men framstegen har ändå varit naturliga och oundvikliga. För att förklara ”kapitalismens uppgång” behövs därmed inget mer än en skildring av hur de många hindren på dess väg har undanröjts – i bland gradvis, ibland abrupt, med revolutionärt våld.

I de flesta skildringar av kapitalismen och dess ursprung finns det egentligen inget ursprung. Kapitalismen tycks alltid ha existerat, och den behöver bara befrias från sina bojor – till exempel från feodalismens fjättrar – för att kunna växa och mogna. Vanligtvis är dessa fjättrar politiska: herremännens parasitära makt eller de inskränkningar en autokratisk stat innebär. Ibland är de kulturella eller ideologiska, som vid fel slags religion. Dessa begränsningar inskränker de ”ekonomiska” aktörernas fria rörlighet, det ekonomiskt rationellas möjligheter att fritt komma till uttryck. Det ”ekonomiska” i dessa formuleringar identifieras som byteshandel eller marknader, och det är här vi kan se antagandet att fröna till kapitalismen återfinns i de mest primitiva varuutbyteshandlingar, i alla former av handel eller marknadsaktivitet. Detta antagande är vanligen förknippat med den andra förutsättningen, att historien består av en nästan naturlig process av teknisk utveckling. På det ena eller andra sättet framträder kapitalismen på ett mer eller mindre naturligt vis när och där expanderande marknader och teknisk utveckling når rätt nivå och gör det möjligt för tillräcklig rikedom att ackumuleras för att återinvesteras med vinst. Många marxistiska förklaringar har egentligen samma grund – med tillägget att borgerliga revolutioner bidrar till att spränga bojorna.

Effekten av dessa förklaringar blir att man framhäver kontinuiteten mellan icke kapitalistiska och kapitalistiska samhällen, och därmed förnekar eller döljer man det *specifika* med kapitalismen. Utbyte av varor har i princip alltid funnits och det förefaller som om den kapitalistiska marknaden bara är mer av samma sak. Kapitalismens specifika och unika behov av att ständigt revolutionera

produktivkrafterna blir med detta slags argument bara en utökning och en acceleration av universella och historiskt övergripande, närmast *naturliga*, tendenser, och industrialiseringen blir blott det oundvikliga resultatet av mänsklighetens mest elementära böjelser. Kapitalismen härstammar därmed naturligt från den förste babyloniske handelsmannen via den medeltida borgaren till den förste moderne företrädaren för bourgeoisien och så slutligen fram till industrikapitalisten.¹

Det finns en liknande logik i vissa marxistiska versioner av denna berättelse, även om fokus i de allra senaste varianterna skiftar från stad till landsbygd, där köpmännen ersätts med varuproducenter på landsbygden, och små- och medelstora bönder bara väntar på tillfället att få blomma upp till fullskaliga kapitalister. Enligt denna version utvecklas småskalig varuproduktion, efter att ha befriats från feodalismens band, på ett mer eller mindre naturligt vis till kapitalism, och om de bara får möjlighet kommer små varuproducenter att slå in på den kapitalistiska vägen.

I centrum för dessa konventionella redogörelser för historien återfinns vissa explicita eller implicita antaganden om den mänskliga naturen och om hur människan kommer att agera om hon bara får chansen. De kommer alltid, så låter det, utnyttja möjligheten att maximera profiten genom att sälja och köpa och för att kunna förverkliga denna naturliga böjelse kommer de alltid att hitta sätt att förbättra organisation och arbetsredskap i syfte att förbättra arbetsproduktiviteten.

Möjlighet eller nödvändighet?

Enligt den klassiska modellen blir kapitalismen därmed ett tillfälle man måste utnyttja, varhelst och närhelst det är möjligt. Denna syn på *möjlighet* är helt avgörande för den konventionella synen på det kapitalistiska systemet och har också tagit sig in i vårt vardagsspråk. Tänk bara på den normala användningen av det ord som illustrerar själva hjärtat i kapitalismen: ”marknaden”. Nästan varje definition av *marknad* i lexikon har innebörden av en möjlighet: som konkret plats eller institution blir marknaden ett ställe där det ges möjligheter att köpa och sälja; som abstraktion blir marknaden möjligheten till försäljning. Varor ”hittar en marknad”, och vi säger att det finns en marknad för en tjänst eller en vara när den efterfrågas, vilket innebär att den kan och kommer att säljas. Marknader är ”öppna” för dem som vill sälja. Marknaden utgör ”förutsättningar beträffande möjligheter att köpa och sälja” (*The Concise Oxford Dictionary*). Marknaden innebär *utbud* och *val*.

Vad är då *marknadskrafter*? Innebär inte kraft tvång? Enligt kapitalistisk ideologi innebär marknad inte tvång utan frihet. På samma gång är denna frihet garanterad av vissa mekanismer som tryggar en ”rationell ekonomi”, där utbud möter efterfrågan och varor, och där det utbjuds tjänster som folk fritt kommer att välja. Dessa mekanismer är marknadens opersonliga ”krafter”, och om de på något sätt skulle vara förbundna med tvång är det bara i den betydelsen att de tvingar ekonomiska aktörer att agera ”rationellt” för att maximera val och möjligheter. Detta innebär att kapitalismen, det yttersta ”marknadssamhället”, är den optimala förutsättningen för möjligheter och val. Mer varor och tjänster bjuds ut, fler människor blir friare att sälja och dra nytta av dem, och fler personer blir friare att välja bland och köpa dem.

Vad skulle det då vara för fel med denna uppfattning? En socialist skulle sannolikt säga att den bit som inte omnämns är klassexploateringen och omvandlingen av arbetskraft till vara. Så långt allt gott och väl. Men vad som inte alltid framgår så klart, också i socialistiska framställningar av marknaden, är att det specifika och dominerande karaktärsdraget hos den kapitalistiska marknaden inte är möjligheter eller val, utan tvärtom tvång. Materiellt liv och samhällelig reproduktion under kapitalismen sker hela tiden genom marknaden så att alla individer på ett eller annat sätt inordnas i marknadsrelationer för att kunna skaffa sig livsnödvändigheter. Detta unika system av marknadsberoende innebär att det som den kapitalistiska marknaden föreskriver – dess krav på konkurrens, ackumulation, profitmaximering och ökad arbetsproduktivitet – inte bara styr alla ekonomiska transaktioner utan samhällliga relationer över huvud taget. När relationer mellan människor

¹ I *The Pristine Culture of Capitalism: A Historical Essay on Old Regimes and Modern States* (London: Verso, 1991), kallade jag denna historiska modell för den ”borgerliga paradigmen”

regleras genom varuutbyte blir också relationer mellan människor förtingligade: ”varufetischismen” med Marx berömda uttryck.

En del läsare invänder nu sannolikt att detta är något varje socialist, eller i varje fall varje marxist vet. Men som vi snart ska se tenderar det specifika hos kapitalismen, som att den kapitalistiska marknaden fungerar mer som tvång än som möjlighet, att gå förlorat också i marxistiska framställningar av kapitalismen. Den kapitalistiska marknaden som specifik samhällsform försvinner när övergången från förkapitalistiska till kapitalistiska samhällen framställs som en mer eller mindre naturlig om än motsägelsefull utvidgning eller mognad av redan existerande samhällsformer, som mest en kvantitativ förändring och inte någon kvalitativ.

Denna bok handlar om kapitalismens ursprung och om de kontroverser detta lett till, både historiskt och teoretiskt. I del I granskas de viktigaste historiska framställningarna och den debatt som följt i dess spår. Den behandlar framför allt den vanligaste modellen för kapitalistisk utveckling, den s k ”kommersialiseringsmodellen” i flera av sina varianter och också en del av de främsta invändningarna mot den. Del II och III skisserar en alternativ framställning, som jag hoppas undviker några av de vanligaste fallgroparna i form av förklaringar som förutsätter det som skall bevisas, och som bygger på de debatter som diskuterats i del I och framför allt de framställningar som utmanat de rådande konventionerna. Denna nya, reviderade och utökade upplaga [av boken] innehåller bland annat nya avsnitt och kapitel med argument som bara antydde i första upplagan, framför allt om icke-kapitalistisk handel, ursprunget till kapitalistisk imperialism och förhållandet mellan kapitalism och nationalstaten.

Jag har tillfogat en undertitel ”Ett längre perspektiv” till bokens ursprungliga titel, som jag hoppas inte bara kan förmedla att denna nya utgåva är väsentligt längre än den tidigare, utan också att jag intar vad som skulle kunna kallas ett ”längre perspektiv” på kapitalismen och dess konsekvenser. Min första avsikt är att utmana synen på kapitalism som något naturligt och belysa de speciella sätt på vilka den utgör en historiskt specifik samhällsform och en historisk brytning med tidigare former. Men syftet är både akademiskt och politiskt. Att göra kapitalismen till något naturligt, som både förnekar det som är specifikt med den och de långvariga och smärtsamma historiska processer som ledde till dess uppkomst, begränsar vår förståelse av historien. Samtidigt inskränker det våra förhoppningar och förväntningar på framtiden, för om kapitalismen är historiens naturliga slutpunkt blir det omöjligt att föreställa sig hur den skulle kunna övervinnas. Frågan om kapitalismens ursprung må förefalla mystisk, men den rör själva kärnan i antaganden som är djupt rotade i vår kultur, utbredda och farliga illusioner om den s k ”fria” marknaden och dess välsignelser för mänskligheten, dess förenlighet med demokrati, social rättvisa och ekologisk hållbarhet. Att diskutera framtida alternativ till kapitalismen tvingar oss också att diskutera alternativa uppfattningar om dess historia.

Sammanfattning

Denna bok har behandlat kapitalismens ursprung. Vad säger oss detta ursprung om systemets karaktär i sig?

För det första påminner det oss om att kapitalismen inte är någon naturlig och oundviklig konsekvens av den mänskliga naturen, eller av den urgamla samhällsliga vanan att "göra affärer och idka byteshandel". Det är en sentida och lokal produkt av mycket specifika historiska förhållanden. Kapitalismens tendens till expansion, som idag blivit närmast universell, beror inte på att den skulle överensstämma med den mänskliga naturen eller med någon övergripande historisk lag, inte heller att den skulle vara ett uttryck för "Västs" rasmässiga och kulturella överlägsenhet. Den är resultatet av sina egna historiskt specifika rörelselagar, sin unika förmåga till, men också unika behov av ständig expansion. Dessa rörelselagar fordrade omfattande samhällsliga förändringar och omvälvningar för att komma i rullning. De krävde en omvandling i människans metabolism med naturen, i själva livsnödvändigheternas uppkomst.

För det andra har kapitalismen från första början varit en ytterst motsägelsefull kraft. Det minsta man kan säga är att det kapitalistiska systemets unika förmåga och behov av kontinuerlig tillväxt aldrig har stått i motsats till regelbunden stagnation eller till ekonomiska nedgångar. Tvärtom är det just samma logik som driver systemet framåt som också gör att det också oundvikligen drabbas av ekonomisk instabilitet, vilket kräver ständiga "utomekonomiska" ingripanden, om inte för att kontrollera den så i varje fall för att motverka de destruktiva sidorna.

Men systemets motsättningar har alltid sträckt sig långt utöver fluktuationerna i ekonomiska cykler. Vi behöver bara titta på de mest uppenbara effekterna av engelsk jordbrukskapitalism: förutsättningar för materiellt välstånd fanns inledningsvis i det moderna England i former som saknade motstycke i historien, och ändå skulle dessa förutsättningar uppnås till priset av omfattande utarmning och intensiv exploatering. Dessa nya förutsättningar skapade också grunden för och sådde frön till nya och mer effektiva former av kolonial expansion och imperialism i jakten på nya marknader, arbetskraft och naturtillgångar.

Sedan finns det naturliga följderna av "förbättring": produktivitet och förmåga att föda en stor befolkning i relation till att alla andra överväganden underordnats kraven på profit. Detta innebär bland annat att folk som skulle kunna förses med mat ofta lämnas att svälta. I allmänhet föreligger en stor skillnad mellan kapitalismens produktiva kapacitet och den livskvalitet som den svarar för. "Förbättringsetiken" i sin ursprungliga betydelse där produktion och profit är oskiljaktiga, är också en etik för exploatering, fattigdom och hemlöshet.

Ansvarslös markanvändning och miljöförstöring är också följderna av den etik som handlar om produktivitet för profit, vilket vi sett dramatiska exempel på i jordbruksskandaler på sistone. Kapitalismen föddes i själva kärnan av det mänskliga livet, i det samspel med naturen som livet i sig är beroende av, och att detta samspel omvandlades genom jordbrukskapitalismen avslöjade de inneboende destruktiva impulserna i ett system där själva existensens grundvalar underkastas kraven på profit. Med andra ord avslöjade kapitalismens ursprung kapitalismens egentliga hemlighet.

Kapitalismens expansion världen över har regelbundet reproducerat de effekter som den från början förde med sig i sitt hemland: fördrivningar, utplåning av traditionell egendomsrätt, tvångsinförande av marknadskrav och miljöförstöring. Dessa processer har utvidgat sin räckvidd från relationen mellan utsugare och utsugna till relationen mellan imperialistiska och underkuvade länder.

Men samtidigt som kapitalismens destruktiva följderna ständigt reproducerats har dess positiva följderna inte tillnärmelsevis varit lika utbredda sedan systemet uppstod. När kapitalismen väl etablerats i ett land, när den väl börjat expandera till övriga Europa, och slutligen hela världen, kunde dess utveckling på andra håll aldrig följa samma spår som den haft i sitt ursprungsland. Att ett enda

kapitalistiskt samhälle existerade kom att omvandla alla andra samhällen, och det efterföljande ökandet av kapitalistiska krav förändrade ständigt villkoren för ekonomisk utveckling.

Det finns också en mer allmän lärdom att dra av erfarenheterna från jordbrukskapitalismen i England. Så fort marknadskraven ställt upp villkoren för social reproduktion utsattes alla ekonomiska aktörer – såväl expropriatörer som producenter, trots att de sistnämnda bibehöll äganderätten över produktionsmedlen – för kraven på konkurrens, ökad produktivitet, kapitalackumulation och intensiv exploatering av arbetskraften.

Inte ens när uppdelningen mellan expropriatörer och producenter uteblir finns det någon garanti för att man går fri. När marknaden väl etablerats som ekonomisk ”ordning” eller ”regulator”, när väl ekonomiska aktörer blivit beroende av marknaden som en förutsättning för sin egen reproduktion kommer även arbetare som äger produktionsmedlen – individuellt eller kollektivt – att tvingas svara på marknadskraven som konkurrens och ackumulation, ”icke konkurrenskraftiga” företags och deras anställdas undergång, och ömsesidig exploatering. Jordbrukskapitalismens historia och allt som följde av den borde göra det tydligt att överallt där marknadskrav reglerar ekonomin och styr den samhällseliga reproduktionen, är det omöjligt att undkomma exploatering. Det kan med andra ord inte finnas något sådant som en ”social” eller demokratisk marknad, än mindre en ”marknadssocialism”.

Trots att de historiska dagarna då kommunistblocket föll samman nu verkar mycket avlägsna har jag ett tydligt minne av hur idealistiska demokrater i det tidigare Sovjetunionen och Östeuropa reagerade på varningar från vänstern i väst (vid en tid då det fortfarande fanns något som liknade en marknadsfientlig vänster i väst och fortfarande vissa möjligheter till dialog mellan denna vänster och progressiva krafter i de tidigare kommunistländerna). När folk varnade för att marknad inte bara innebär snabbköp med stora kvantiteter och olika sorters konsumtionsvaror, utan också arbetslöshet, fattigdom, miljöförstöring, försämring av offentliga tjänster och kultur, brukade svaret lyda att ”jovisst, men det är ju inte det vi menar med marknad”. Tanken var att man kunde plocka åt sig och välja vad man ville på en självreglerande marknad. Marknaden kan reglera ekonomin bara i tillräcklig grad för att garantera någon form av rationalitet, något samband mellan vad folk vill ha och vad som produceras. Marknaden kan fungera som en signal, en informationskälla, en sorts kommunikation mellan konsumenter och producenter, och den kan se till att dåliga eller ineffektiva företag kommer att göra bättring eller sållas bort. Men de otäckare sidorna slipper vi.

Allt detta förefaller idag lika naivt för många ryssar och östeuropéer som det gjorde för en del västliga marxister då, men ironin är att många inom vänstern i väst idag är benägna att tro att man med marknaden som ekonomisk regulator kan välja mellan dess mer fördelaktiga sidor och dess mer destruktiva konsekvenser. Det är svårt att hitta någon annan förklaring till det självmotsägande begreppet ”marknadssocialism”, eller ens till det mindre utopiska begreppet ”social marknad”, där marknadens härjningar går att kontrollera via statliga regleringar och en utvidgning av de sociala rättigheterna.

Detta innebär inte att en social marknad skulle vara lika dålig som okontrollerad marknads kapitalism. Inte heller innebär det att en del institutioner och verksamhet förknippad med marknaden inte skulle kunna överföras till en socialistisk ekonomi. Men vi kan inte ignorera de konsekvenser som följer på en av de nödvändiga förutsättningarna för att marknaden ska kunna fungera ekonomiskt: dess beroende av direkta producenter, och särskilt då dess mest extrema form, arbetskraftens förvandling till vara – ett förhållande som på starkast tänkbara sätt begränsar marknadens möjlighet till ”socialisering” och förmåga att anta ett mänskligt ansikte.¹

Ingen kan förneka att kapitalismen fört med sig materiella framsteg utan historiskt motstycke. Men idag är det tydligare än någonsin att marknadens krav inte kommer att tillåta kapitalet att frodas, utan att pressa ner villkoren för stora massor människor och försämma miljön över hela världen. Vi

¹ För en kritik av marknaden och dess krav på att göra arbetskraften till en vara, se David McNally, *Against the Market*, London, Verso, 1993, särskilt kapitel 6.

har nu nått den punkt där kapitalismens destruktiva konsekvenser överträffar dess materiella vinster. Ingen ekonomi i ”utveckling”, som slår in på den kapitalistiska vägen idag kommer med någon sannolikhet att uppnå samma motsägelsefulla utveckling som den England upplevde. Det tryck i form av konkurrens, ackumulation och exploatering, som de mer utvecklade kapitalistiska ekonomierna utövar, och med de oundvikliga överproduktionskriser som den kapitalistiska konkurrensen ger upphov till kommer försöket att uppnå materiellt välstånd utifrån kapitalistiska principer i allt större utträckning att föra med sig allt fler av den kapitalistiska motsättningens negativa aspekter samt dess utarmning och förstörelse, snarare än de materiella fördelarna – i varje fall för det stora flertalet.

Om något så råder det en växande diskrepans mellan de materiella möjligheter som kapitalismen skapat och den livskvalitet den kan tillhandahålla. Detta märks inte bara i den växande klyftan mellan rika och fattiga, utan också, exempelvis, i försämringen av offentlig sektor i just de länder – som USA och Storbritannien – där principen om den kapitalistiska marknaden är som mest oinskränkt. Det är sant att delar av det kontinentala Europa har bättre offentlig sektor, för att inte tala om deras ofta behagligare stadsmiljöer. Men dessa fördelar (som i vilket fall som helst är alltmer hotade) har mycket mer att göra med arvet från absolutismen eller förkapitalistiska borgerliga kulturer än med kapitalismens logik.²

Kapitalismen är också oförmögen att befordra en hållbar utveckling, inte på grund av att den uppmuntrar teknologiska framsteg som tär på jordens resurser, utan på grund av att syftet med kapitalistisk produktion är bytesvärde och inte bruksvärde, profit och inte människor. Detta leder å ena sidan till omfattande slöseri och å andra sidan till otillräcklig tillgång på grundläggande nödvändigheter som bostäder till rimligt pris. Kapitalismen kan förvisso producera och till och med dra nytta av energisnål teknik, men dess egen inneboende logik förhindrar systematiskt att denna teknik används på ett hållbart sätt. Precis som kraven på profit och kapitalackumulation oundvikligen driver produktionen bortom konsumtion och bortom gränserna för vad som är användbart, frambringar dessa krav också förstörelse långt innan möjligheterna till användning är uttömda. Vad kapitalismen än må företa sig för att möjliggöra effektiv resurshushållning kommer dess egna krav att driva den än längre bort. Utan att ständigt överträda gränserna för hushållning, utan att ständigt flytta gränsen framåt för slöseri och förstörelse kan det inte finnas någon kapitalackumulation.

När kapitalismen breder ut sig alltmer och tränger allt djupare in i varje aspekt av samhällslivet och den naturliga omgivningen kommer dess motsättningar alltmer att gäcka våra försök att kontrollera dem. Förhoppningen om att uppnå en human, verkligt demokratisk och ekologiskt hållbar kapitalism blir alltmer uppenbart orealistisk. Men om det alternativet inte står till buds kvarstår dock det verkliga alternativet – socialism.

Översättning: Björn Erik Rosin och Jacob Sandberg

---

² För mer om arvet efter sådana borgerliga kulturer, framför allt i stadsmiljöer i det kontinentala Europa, se min *The Pristine Culture of Capitalism: a Historical Essay on Old Regimes and Modern States* (1992).